

UOT 336.71

İNFORMASIYA SİSTEMİNİN STRUKTURU ƏSASINDA BANK RİSKLƏRİNİN MONİTORİNQİ

G.Ş.AĞABƏYOVA

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Məqalədə informasiya sisteminin strukturu əsasında bank risklərinin monitoringin təşkili prinsipləri və onun inkişaf xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir. Eyni zamanda bankın fəaliyyət göstərdiyi xarici mühitin monitoringi, kredit qoyuluşları üçün tələbatın müəyyənəşdirilməsi bank risklərinin idarə edilməsinin integrasiya sisteminin monitoringi təhlil edilir.

Açar sözlər: informasiya, bank riskləri, monitoring, kredit, kredit monitoringi.

Banklarda risklərin səmərəli idarə edilməsi prosesində informasiya sisteminin rolu böyükdür. Bu zaman informasiya sisteminə daxil olan məlumatlar və xüsusi olaraq monitoring sistemi məlumatların toplanması, təhlilə nəzarət və kredit strategiyasının reallaşdırılması və onun nəticələri qiymətləndirilməlidir. Bank kredit risklərinin idarə monitoringinin təşkili prinsipləri və alınmış məlumatlar və bankın strateji potensialının qiymətləndirilməsi əsasında onun inkişaf perspektivləri müəyyənəşdirilməsi tələb olunur [1, 2, 3].

Bankın kredit risklərinin idarəetmə proseslərini təmin etmək üçün müvafiq informasiya təminatı və monitoringin təşkili zərurəti obyektivdir. Monitoringə qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərin həyata keçirilməsində iştirak edən bank fəaliyyətinin müxtəlif elementlərinin qarşılıqlı əlaqələndirmə vəzifələri daxil ola bilər. Fikrimizcə, monitoring sistemi xüsusi olaraq yaradılan və daimi fəaliyyət göstərən müşahidə sistemini, məlumatların toplanılmasını, təhlili, nəzarət və kredit strategiyasının reallaşdırılması nəticələrinin qiymətləndirilməsini özü təqdim etməlidir. Bankın kredit risklərinin idarə monitoringinin təşkili aşağıdakı prinsiplər məcmusuna əsaslanmalıdır (cədvəl 1).

Cədvəl 1. Bankın kredit risklərini idarə monitoringinin təşkili prinsipləri

Prinsiplər	Prinsipin mahiyyəti
Məqsədyönlülük	Kreditləşmə prosesində idarəetmə qərarlarının operativliyini və keyfiyyətini artırmaq
Sistemlilik	Xeyli sayda alt sistemlərin və qarşılıqlı asılılığın yüksək səviyyəsi ilə bank fəaliyyətinin elementlərinin məcmusu
Komplekslilik	Bank fəaliyyətinin ayrı-ayrı istiqamətlərinin və əməliyyatlarının monitoringi onların qarşılıqlı əlaqəsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir
Struktur və məntiqi təmlik	Nəzərdən keçirilən monitoring sisteminin bütün elementləri barəsində bütün mərhələlərin yerinə yetirilməsi (lazımı informasiyanın toplanması, onun təhlili, monitoring sisteminin qiymətləndirilməsi)
Müşahidənin dövrüliyi və fasiləsizliyi	Kreditləşmə proseslərinin inkişafında dəyişikliklərin zəruriliyini, eyni zaman fasilələrindən sonra baş verən yeniliklər barədə məlumatların təhlili
Tətbiq olunan göstəricilərin müqayisə edilməsi	Monitoringdən obyektiv nəticə almaq mütləq və nisbi ifadədə müqayisə edilə bilən bu göstəricilər sisteminin informasiya bazası kimi istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Kredit monitoringinin ən mühüm vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- kredit portfelini təşkil edən kreditlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsini, müştərinin maliyyə vəziyyətinin, onun ödəmə qabiliyyətinin fasiləsiz olaraq izlənilməsi, kredit müqaviləsinin bütün dövrü ərzində vəsaitin istifadə istiqamətlərinin izlənilməsi, təminatın mövcudluğu;

- portfelin strukturu (keyfiyyət üzrə portfelin təsnifatı) və müxtəlif kreditlər üzrə diferensiallaşdırılmış nəzarət əsasında bu strukturun qiymətləndirilməsi;

- kredit portfelinin strukturu əsasında borclar üzrə zərərin ödənilməsi üçün ehtiyatların miqdarının müəyyən edilməsi.

Kredit monitoringi prosesində alınan informasiya yüksək gəlirli və eyni zamanda az riskli istiqamətlərin müəyyənəşdirilməsi üçün cari vəziyyətlə əlaqədar olaraq bazarda istifadə olunur.

Xarici mühit monitoringindən alınmış məlumatlar və bankın strateji potensialının qiymətləndirilməsi əsasında onun inkişaf perspektivləri müəyyənəşdirilir. Qəbul edilən strateji qərarları əsaslandırmaq məqsədilə kredit müəssisənin fəaliyyətinin güclü və zəif tərəflərinin potensial imkanlarının, həmçinin maliyyə sabitliyinin və fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini aparmaq məqsədəuyğundur, inkişaf perspektivlərinin əsaslandırılmasından sonra potensialın inkişaf perspektivləri və müqayisə dinamikası, həmçinin reallaşdırma seçimi və qiymət strategiyası prosesinin mərhələli şəkildə strukturlaşma işlərini tələb edən kredit strategiyasının formalaşması baş verir [4, s. 115]. Monitoringin nəticələri əsasında araşdırılan sistemin inkişafının uzunmüddətli vəzifələri və onların həyata keçirilməsinin əsas vəsaitləri hazırlanmalıdır.

Kredit monitoring sistemi ilə həll edilən vəzifələrin mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi lazımı qərarların qəbul edilməsi istiqamətində müxtəlif cari hallar yarandıqda məlumat və bilik anbarlarının yaranmasını tələb edir [5, s. 22]. Bir qayda olaraq bu biliklərin daşıyıcısı sistemə salınmayan sənədlər və əməkdaşlar hesab edilir. Bu başqa bir çox şəxslərin iştirakı ilə kompleks məsələlərin həlli onların paralel işləri, müxtəlif şəxsi maraqlar və s. yüklənməsi üzündən istər-istəməz uzanır. Bilik

bazasının olması strateji və taktiki qərarların qəbul edilməsinin əsaslağını və operativliyini xeyli yüksəltməyə imkan verir.

Kredit portfelinin və risklərin səmərəli idarəetmə sistemi qərarların qəbulu prosesini asanlaşdırmaq üçün sistemli yanaşma əsasında inşa edilmiş məlumatların təhlilə gətirən etibarlı informasiya sisteminin yaradılmasını tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, söhbət kommersiya kreditləşməsində istifadə olunan ənənəvi bank sistemindən (kreditlərin uçotunu, faizlərin hesablanması, ödəniş uçotunu və informasiyanı təmin edən) böyük bir sistem barəsində gedir. Informasiya sistemi rəhbərliyə yardım üçün nəzarət prosesinin kredit portfelinin planlaşdırılması zamanı müəyyən edilmiş məqsədlərinə nail olmaq üçün nəzərdə tutulub [6, s. 87].

Informasiya sistemi-rəhbərə aşağıdakı vəzifələri həll etməyə imkan verən hesabat sistemidir:

1. Elə bir ehtimalı müəyyən etmək ki, kredit portfelinin idarə olunması zəruri gəlirlilik səviyyəsinə zəmanət verən gözlənilən nəticələri təmin edəcək

2. Kredit portfelinin düzəlişində tələbatı vaxtında aşkar etmək.

3. Portfelin kredit fəlsəfəsinə, mədəniyyət və portfel planlaşdırılmasının digər aspektlərinə uyğunluğunu müəyyən etmək.

4. Bankın sırası əməkdaşlarının davranış, modelinə təsir etmək.

Qeyd edək ki, kommersiya kreditləşməsi sahəsində istifadə olunan informasiya sistemləri üçün bir sıra problemlər xarakterikdir:

- kiçik həcmdə faydalı informasiyalar çərçivəsində çoxlu sayda məlumatlar;

- hesabatın tərtibində dəyişilməz fəlsəfənin olmaması;

- qeyri-dəqiqlik (məsələn, yekun məlumatların üst-üstə düşməməsi);

- məlumatların verilməsinin vahid formatının olmaması (məlumatlar qeyri-müntəzəm və nizamsız daxil olur);

- bütün məlumatları operativ şəkildə qiymətləndirə və lazımi tədbirləri görə biləcək orqanın olmaması;

- daxil olan məlumatlar davranış modelinə təsir göstərmir;

- ümumi terminologiya yoxdur;

- hesabatların aktuallığının itirilməsi məqsədilə dövrü təhlil baş vermir;

- borcalanların səthi maliyyə təhlili;

- kifayət qədər likvid olmayan və ya qeyri-likvid əmlakın girov qəbul edilməsi, girovun düzgün qiymətləndirilməməsi (qiymət artımı);

- sudaların (borcların) istifadəsində nəzarətin olmaması, kredit prosesinə səmərəli nəzarət edilməsini bilməmək;

- borcların səlahiyyətlərinin kifaqət qədər yoxlanılmaması;

- bankın kredit portfelində risklərin cəmləşməsi ilə bağlı məhdudiyyətlərin olmaması, bankın kredit siyasətinin olmaması və ya qeyri-kamilliyi;

- kredit portfelinin formalaşması üzrə rəhbərliyin həddindən artıq mərkəzləşdirilməsi və desentralizasiyası.

Kredit risklərinin azaldılması eyni zamanda bankın iqtisadi təhlükəsizliyinin artırılması deməkdir. Öz növbəsində iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması kredit risklərinin minimallaşdırılmasına gətirib çıxarır. O, bankın təhlükəsizliyi üçün daxili və xarici təhdidlərdən keyfiyyətli müdafiəsinin həyata keçirilməsinə istiqamətlənmiş kompleks-hüquqi, təşkilati-idarəetmə, xüsusi, sosial-psixoloji, rejimli, texniki, profilaktik və təbliğat xarakterli tədbirləri nəzərdə tutur [4, s. 105].

Bankın, xüsusilə də kredit risklərinin azalması istiqamətində bankın iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin əsas vəzifələrinə aiddir:

1) İqtisadi fəaliyyətin və onun əməkdaşlarının subyekti kimi bankın qanuni hüquqlarının və maraqlarının qorunması;

2) Bank ətrafında vəziyyəti səciyyələndirən məlumatların yığılması, təhlili, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, o cümlədən tərəfdaşların, müştərilərin və rəqiblərin öyrənilməsi;

3) Təhlükəsizliyin təhlükə mənbəyi olan qüvvələr və şəxs tərəfindən banka və onun əməkdaşlarına mümkün maraqların vaxtında aşkar olunması;

4) Mütəşəkkil cinayətkarlıq və ayrı-ayrı şəxslərin hüquqa zidd niyyəti ilə iqtisadi casusluq strukturlarının nümayəndələrinə banka daxil olmasına yol verməmək;

5) Cinayətkar məqsədlər üçün banka texniki daxil olmaya müqavimət, bank əməkdaşlarının təhlükəsizliyi üçün mümkün ziddiyyətli və digər mənfi fəaliyyətin qabaqlanması və qarşısının alınması;

6) Maliyyə və maddi sərvətlərin, habelə bankın kommersiya sirrini təşkil edən məlumatların qorunması;

7) Maliyyə və digər fəaliyyətin strateji və taktiki məsələləri üzrə bankın rəhbərliyinin optimal idarəetmə qərarlarının hazırlanması üçün lazımi informasiyanın əldə edilməsi;

8) Bankın binalarının, qurğularının, ərazi və nəqliyyat vasitələrinin fiziki və texniki mühafizəsi;

9) Kütəvi informasiya vasitələrində bankın fəaliyyət planlarının həyata keçirilməsinə kömək edən tərəfdaşlarda və müştərilərdə bank haqqında müsbət fikirlərin formalaşdırılması;

10) Banka və onun əməkdaşlarına təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində vurulmuş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi üçün şəraitin yaradılması;

11) Təhlükəsizlik sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsinə nəzarət.

Beləliklə, bankın iqtisadi təhlükəsizlik sistemi bank riskləri və onun fəaliyyətinin effektivliyi idarəetmə sistemi ilə sıx şəkildə bağlıdır və bank üçün

ölverişsiz hadisələrin başvermə ehnimalı ilə ölçülə bilər [7, s. 113].

Hazırda əksər Azərbaycanın banklarında risklərin qiymətləndirilməsi keyfiyyəti beynəlxalq üsullara və standartlara uyğun deyil. Kredit təşkilatlarının diaqnostika risklərinə mane olan əsas amillər aşağıdakılardır: bazar iqtisadiyyatını və maliyyənin gəlirliyi, bir çox parametrlərinə görə inkişaf etmiş ölkələrdə qəbul olunmuş hüquq normalarına uyğun olmayan qanunvericiliyin vəziyyəti, iqtisadi kontragentlərin aşağı səviyyədə qarşılıqlı etimadı və aşağı şəffaflığı, korporativ mədəniyyətin və o cümlədən banklarda keyfiyyətli idarəetmənin aşağı səviyyəsi və digər amillər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi prosesində tamamilə aradan bilinməyən bank biznesinin riskliyi obyektiv amil hesab edilir. Bank risklərinin səmərəli idarə olunması üçün bank risklərinin strukturlaşdırılması, təsnifləşdirilməsi lazımdır.

Həm bankdaxili, həm də banklararası idarənin yüksək məhsuldarlığı bank sahəsi modelinin optilləşdirilməsi hesabına nail olunur.

Müasir informasiya sistemində risklərin idarə olunmasına qoyulan əsas tələblər bazar riskləri, cari və

gələcək risklərin təhlili və portfelin davamlılığının qiymətləndirilməsi üçün əsasən riskli dəyər göstəricilərinin hesablanmasına uyğunlaşır [6, s. 91]. Bank strukturlarında bu funksiyaların həyata keçirilməsi üçün əsas çətinlik araşdırılan bankın təşkilati strukturunun mərkəzləşdirilməmiş sistemi şəraitində böyük məlumat massivlərinin aqreqatlaşması hesab olunur.

İnformasiya texnologiyaları sahəsində ən yeni nailiyyətlər nəzərə alınmaqla bankların fəaliyyətində risklərin idarəetmə sisteminin təşkilinin əsas mərhələləri və prosedurları ilə nəticə etibarilə kommersiya bankları tərəfindən istifadə edilən informasiya sistemləri ilə bağlıdır.

Müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə risklərin idarəetmə sisteminin tətbiqi idarəetmə mədəniyyətinin yenidən qurulmasını şərtləndirir. Bu isə kommersiya bankının xüsusiyyətləri nəzərə alınan və bank rəhbərliyindən irəli gələn siyasi iradə tələb edir.

Beləliklə, bankın əməli fəaliyyətində risklərin idarəetmə sisteminin tətbiqi bank fəaliyyətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla sistemli yanaşma yolu ilə həyata keçirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bağırov M.M. Banklar və bank əməliyyatları. Bakı, Nurlan, 2003, 512 s.; 2. Гамза В.А. Рисктовый спектр коммерческих организации. М.: Экономика, 2012, 108 с.; 3. Кабанов А.В. Основные способы минимизации финансовых рисков. Юрист, 2006, № 10, с. 21-24; 4. Лапченко Д.А. Оценка и управление экономическим риском: теория и практика. Минск, 2007, 148 с. 5. Проблемы управления банковскими и корпоративными рисками. Москва, Финансы и статистика, 2005, 378 с.; 6. Салин В.Н. Медведев В.Г. Статическая оценка и управление рисками в современной экономике. Москва, Финансы и статистика, 2010, с. 84-98; 7. Чернова Г.В. Кидрявцев А.А. Управление рисками. М, Проспект 2013, 160 с.

Мониторинг банковских рисков на основе информационной системе

Г. Ш.Агабекова

Статья основана на структуре информационной системы мониторинга банковских рисков, в принципах и особенностях его развития. Одновременно мониторинг функционирования внешнего воздействия, определяют спрос на кредитные вложения, анализируются для наблюдения за комплексной системой управления рисками банка.

Ключевые слова: информация, банковские риски, мониторинг, кредит, кредитный мониторинг

Monitoring of banking risks on the basis of the information system

G. Sh. Agabeyova

The article is based on the structure of bank risk monitoring information system, principles and characteristics of its development. At the same time monitoring the functioning of external action, determine the demand for credit investments are analyzed to monitor the bank's comprehensive risk management system.

Key words: information, bank risk monitoring, credit, credit monitoring